

Жапарова К.

АНГЛИС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИНДЕГИ СЫРДЫК СӨЗДӨРДҮН
СЕМАНТИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Жапарова К.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МЕЖДОМЕТИЙ
В АНГЛИЙСКОМ И КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКАХ

К. Japarova

THE SEMANTIC FEATURES OF INTERJECTIONS IN ENGLISH
AND KYRGYZ LANGUAGES

УДК: 81'367.628

Бул макалада англис жана кыргыз тилдериндеги сырдык сөздөрдүн семантикалык өзгөчөлүктөрү каралды, сырдык сөздөрдүн башка сөз түркүмдөрүнө мүнөздүү болбогон өзгөчөлүктөрү берилди. Сырдык сөздөргө мүнөздүү семантикалык өзгөчөлүктөрдү карап, сырдык сөздөрдү алардын «маанилери» боюнча классификациялоо өңдүү маанилүү маселе каралды. Салттуу тил илиминде сырдык сөздөрдүн негизги эки тобун – ар кыл сезимдерди билдирүүчү эмоциялууларды жана эрктик импульстар менен ар кыл түрткүлөрдү билдирүүчү императивдүүлөрдү ажыратуу берилди. Каралып жаткан тилдердеги сырдык сөздөрдүн классификациясы боюнча берилген пикирлерди талдоо, бизге сырдык сөздөр өзүнүн семантикалык кызматтары боюнча төмөнкү топторго: сезимдерди билдирүүчү сырдык сөздөргө (эмотивдүүлөр же «эмоциялар жана эмоциялуу баалоо»), жана эрк билдирүүлөрдү билдирүүчү сырдык сөздөргө (императивдүүлөр) бөлүнүшөрү жөнүндө тыянак жасоого жол берет.

Негизги сөздөр: сырдык сөздөр, семантикалык өзгөчөлүктөрү, маани, эмоциялуу, императивдүү, эмотивдүү, эрктик.

Рассматривая семантические особенности, характерные для междометий, необходимо коснуться такого важного вопроса, как классификация междометий по их «значениям». Одинаковой точки зрения у исследователей на эту проблему нет. В традиционном языкознании было принято выделять две основные группы междометий - эмоциональные, выражающие различные чувства, и императивные, выражающие волевые импульсы и различные побуждения. Анализ представленных мнений по классификации междометий в рассматриваемых языках, позволяет нам сделать вывод, что по своим семантическим функциям междометия разделяются на группы: междометия, выражающие чувства (эмотивные или «эмоции и эмоциональная оценка»), и междометия, выражающие волеизъявления (императивные).

Ключевые слова: междометия, семантические особенности, значение, эмоциональный, императивный, эмотивный, волевые.

The article studies the issues of semantic features of interjections in English and Kyrgyz languages. Considering the semantic features characteristic to interjections, it is necessary to address such an important issue as the classification of interjections according to their "meanings". The researchers have no identical point of view on this problem. In traditional linguistics, it was traditional to distinguish two main groups of interjections-emotional, expressing different feelings, and imperative, expressing volitional impulses and various motivations. The analysis of the presented opinions on the classifica-

tion of interjections in the languages allows us to conclude that, according to their semantic functions, interjections are divided into groups: interjections expressing feelings (emotive or "emotions and emotional evaluation"), and interjections expressing wills (imperatives).

Key words: interjection, semantic features, meaning, emotional, imperative, emotive, volitional.

Семантикалык жактан сырдык сөздөр бардык маани берүүчү сөз түркүмдөрүнөн атооч, башкача айтканда номинация кызматына ээ болушпаганы менен айырмаланышат, анткени адамдын реалдуу турмуш чындыгынын ар кыл окуяларына реакцияларын эң кыска билдирүү же адамдын талаптарын, каалоолорун билдирүү үчүн колдонулуучу өзүнчө эле бир кептик белгилер, сигналдар болуп саналышат. Сезимдерди жана эркти билдиришип (бирок аташпайт), сырдык сөздөр, анткени менен, ошол тилде сүйлөөчүлөрдүн бардыгы тарабынан аңдалышат жана баарына түшүнүктүү болушат, анткени сырдык сөзгө белгилүү бир маанилик мазмун бекитилген. Бирок сырдык сөздөрдүн мааниси адатта контексттен гана түшүнүктүү боло алат, анткени бир эле сырдык сөз ар кыл сезимдерди билдирүү үчүн кызмат өтөй алат. Мисалы, англис тилиндеги **Oh!** сырдык сөзү менен кыргыз тилиндеги **Аий! (ий!)** сырдык сөзү төмөнкүнү билдирет: а) күтүүсүз таң калууну; б) коркуу менен чочууну; в) шаттык менен кубанычты; г) иронияны, табалоону; д) ачууланууну, нааразы болууну, кыжырданууну ж.б.

Сырдык сөздөрдүн семантикасын сыпаттоо маселесинде алиге чейин макулдукка, бир пикирге жетишеле элек [Бухгардт 1979; Бухгардт 1991], анан калса ар кыл көз караштар жана аларды кайра фразалоонун мүмкүндүгү менен мүмкүн эместигинин далилдери айтылат. Сырдык сөздөрдүн маанилери кадимки конвенциялык сөздөрдүн маанилеринен айырмаланып, түшүнүктүк сегменттерге ажыратууга кыйын болсо да, аларды семантикалык сыпаттоо үчүн компоненттик талдоо колдонула алат. Сырдык сөздөрдүн семантикасын сыпаттоодо алар кайра түзүүчү же туюнтуучу угулуштарды санап берүү зарыл; сыпаттоо ушул угулуштар адатта аларга байланыштуу пайда болушкан предметтерге, окуяларга, иш-аракеттерге көрсөтмөлөр менен толукталууга тийиш. Туунду сырдык сөздөрдүн маанилери негиздин семантикасынын өнүгүү багыттарын көрсөтүшөт.

Сырдык сөздөр бирдиктери тутумдаштырууга (систематизацияга) муктаж болушкан сөздөрдүн өтө ар тектүү классын беришет. Немец лингвистикасында сырдык сөздөр бөлүкчөлөрдүн классчасы катары каралышат, ал эми бөлүкчөлөр маани берүүчү сөздөргө киришүүчү тактоочтордун түрчөсү деп эсептелет. Сырдык сөздөр бөлүкчөлөр өңдүү эле төмөнкү белгилерге ээ болушат: талаштуу грамматикалык макамга, түрдүү грамматикалык салттардагы классификациялардын күчтүү айырмаларына.

Сырдык сөздөр бөтөнчөлүктүү таркалуу чөйрөсүнө ээ болушат: мектептик жана жаштар сленги, балдырама тил, наристелер, жаныбарлар, чет элдиктер менен баарлашуу, комикстер. Тилдеги материалдын жалпы арбуусунун фонунда эски сырдык сөздөрдүн өнүмдүүлүгү да, жаңы курулмалардын пайда болуусу да байкалат. Азыркы тилдик мейкиндикте массалык маданияттын жайылуусу жана жалпы демократиялаштыруу процесстери, сырдык сөздөрдүн көркөм адабияттын тексттерине, жарнамага, массалык маалымат каражаттарына ж.б.у.с. сүнгүүсүнө түрткү болушат. Сырдык сөздөрдүн көп маанилүүлүгү алардын төмөнкү кызматтарды аткаруусу менен түшүндүрүлөт: коммуникациялык, эмоциялык (экспрессиялык), референтивдүү, баалоочулук, апелативдүү, поэтикалык, конативдүү, алака орнотуучулук, вокативдүү; мындан тышкары алар тилдик экономия жана топтук индикация максаттарына кызмат кылышат. Ушунун негизинде сырдык сөздөрдүн семантикасын жана кызмат өтөөсүн изилдөө бизге өтө актуалдуу болуп көрүнөт.

Сырдык сөз башка сөз түркүмдөрүнө мүнөздүү болбогон өзгөчөлүктөргө ээ болот:

1. Субъектинин (сүйлөөчүнүн) адамга түрткү берүү процессинде пайда болуучу сезимдерди, эмоцияларды, ошондой эле эрк билдирүүлөрдү билдирүү.

2. Сырдык сөздөрдө тилдин номинациялык кызматы, башкача айтканда предметтерди, кубулуштарды жана окуяларды атоо жок болот.

3. Сырдык сөздөр маани берүүчү сөз түркүмдөрү эмес, ал эми адамдарга эмоциялык түрткү берүүнү билдирүү каражаттары.

Сырдык сөздөрдүн жогоруда аталган белгилери (өзгөчөлүктөрү), өзгөчө акыркы экөө сырдык сөздөрдү маанилик түшүнүк катары аныктоо мотивациясынын негизи болуп калышты. В.Д. Девкин менен Германовичтин таамай аныктамасы боюнча «мындан сырдык сөздөрдүн арналышын жаңсоолор менен салыштырууга болот. Сунулган кол сөздөрдүн мааниси менен салыштырууга болчу кандайдыр бир мааниге ээ болот деп эсептөө жолсуз болгондой эле, өзүнчө эле бир тыбыштык жаңсоолор катары чыгышкан ушул топтогу сырдык сөздөрдөн да белгилүү бир маанини (семантиканы) издөө ашыкча» (Девкин, 1965: 204).

Сырдык сөздүн мазмунундагы түшүнүккө карата Ю.Н. Власова менен А.Я. Загоруйконун, түшүнүктүн негизинде чагылтылуучу тигил же бул предметтин бир катар башкы белгилери жатары жөнүндөгү

ой жоруусу кыйла маанилүү болуп саналат. Түшүнүк атаган сөздүн маанисине келсек, анда ал түшүнүктө, кеп ишмердүүлүгү процессинде чагылтылуучу предметтердин же кубулуштардын тигил же башка белгилерин ишке ашырат, башкача айтканда маанинин түзүмү түшүнүктүн объектилик компоненттерин гана камтыйт. Түшүнүк мазмуну боюнча мааниден бай, анткени анын түзүмүнүн көлөмү кыйла кеңири (Власова, Загоруйко, 2005: 41).

Эми биздин алдыбызда турган сырдык сөз түшүнүктү билдиреби деген маселени чечүүгө келебиз, ал эзелтен бери талаштуу жана тилчилер чече албаган маселе болуп саналат. Реформатскийдин пикири боюнча, сырдык сөздөр түшүнүк менен эч кандай байланышпайт да, түшүнүктөрдү билдире алышпайт [Реформатский, 1998: 65].

Сырдык сөздөрдү маани берүүчү сөздөрдөн айырмалап турган бөтөнчөлүгү, тилдин маани берүүчү бирдиктери объектилердин, предметтердин, кубулуштардын, процесстердин ж.б.у.с. маңызын чагылтышкан чакта, сырдык сөздөрдүн маанилери кепте сүйлөөчүнүн субъективдүү-сезимдик реакцияларын же эрк билдирүүлөрүн ишке ашыруулар болуп саналганында жатат [Ляшенко, 1977:5]. Бирок сырдык сөздөр түшүнүктүк мазмундан айрылганы жөнүндө айтуу укук ченемдүү болбойт. Сырдык сөздөр белгилүү бир түшүнүктү – таң калууну, кубанууну, үрөйү учууну ж.б. билдирүүнү беришет [Власова, Загоруйко, 2005: 42]. Ю.Н. Власова менен А.Я. Загоруйконун макаласында кырдаалдык жиктелбеген номинацияларды ажыраткан В.Г. Гактын кызыктуу ой жоруусу келтирилет, ал сырдык сөздөрдү ошолорго кийирет.

Натыйжада, изилдөөчүлөр сырдык сөздөрдө камтылган түшүнүктөрдүн түзүмсүздүгү, башкача айтканда бөлүнгүстүгү жөнүндө тыянак жасашат, аларды тигил же бул сөз түркүмүнүн сөздөрүн аташкан түшүнүктөрдөн мына ушунусу айырмалайт [Власова, Загоруйко, 2005: 42].

Сырдык сөздөрдүн семантикасынын негизги бөлүгүн түзүүчү эмоциялык абалдар менен эрктик импульстардан тышкары, алардын мазмунуна алсыздантылган, анчалык аныкталбаган түшүнүктүк элемент кошулат деген ой жоруу, бизге кыйла майнаптуу көрүнөт. Эгер мындай элемент болбосо, анда сырдык сөздөрдүн мазмуну аларды кабыл алуу учурунда тиешелүү эмоциялык-эрктик абалдарды баштан кечирбеген адамдарга түшүнүксүз болуп калмак, чындыгында андай болбойт [Чесноков П.В.1998, 103-104].

Баарлашуу каражаты катары сырдык сөздөрдүн тилдеги мааниси адам организмнин тигил же бул эмоциялары, физикалык же психикалык абалдары жана эрктик толгонуулары жөнүндө элестетүүлөр гана болуп саналары фактысын белгилөө керек. Бул элестетүүлөр жетишерлик субъективдүү, бирок адамдардын социалдык жашоосунун жалпылыгы аларды ортоктоштурат, универсалдуу кылат, бул, түпкү эсепте, аларда субъективдүүнү жоюуга, өчүрүүгө алып келет.

Алсак, акырындык менен сырдык сөздөрдү изилдөөчүлөр, сырдык сөздөргө да семантикалык мазмун таандык экенин таанып жатышат. Бирок кээде сырдык сөздөрдүн маанилерин өзгөртүү же өзгөртпөө конкреттүү кептик кырдаал жана экстралингвистикалык факторлор менен аныкталат. Бирок айрым сырдык сөздөрдө аны колдонуунун бардык шарттарында оң жана терс бааларды ишке ашыруучу өзүнүн конкреттүү түшүнүгү алынып салынышы мүмкүн.

Көп маанилүүлүк проблемасы лингвистикалык изилдөөлөрдүн көңүл чордонунда дайыма болуп келген жана кала берет. В. В. Виноградов адилеттүү белгилегендей, «бир дагы тил ар бир конкреттүү идеяны өз алдынча сөз же уңгу элемент менен билдирүүгө жарамсыз болчу. Тил маанилердин эсепсиз көптүгүн негизги түшүнүктөрдүн тигил же бул рубрикалары боюнча таратууга аргасыз...».

Табигый тилдер өз бирдиктеринин көп маанилүүлүгүн өнүктүрбөй коё алышпайт, анткени алар чектелүү санда болгондо бул тилдик экономияга жетишип, маанилердин кыйла көп санын билдирүүгө жол берет. Полисемия табигый тилдердин конституциялык (түзүмдүк) касиети болот.

Сырдык сөздөрдүн көп маанилүүлүгү – алардын айырмалуу белгиси. Бир эле сырдык сөздөр түрдүү сүйлөмдөрдө эң ар кыл, кээде керек болсо карама-каршы сезимдерди билдире алат. Бул өзгөчө көркөм тексттерден көрүнөт, аларда сырдык сөздөр кепти маалыматтык каныккан жана экспрессиялуу кылып, айтымды түзүү процессинде маанилүү факторго айланат.

Мындан тышкары, **антонимиялуу** сырдык сөз бар – бул, бир эле сырдык сөз эң ар түрдүү, кээде карама-каршы сезимдерди билдире алат дегендик.

Мисалы: кыргыз тилинде (өкүнүүнү билдирет) Ий, болор иш болду.

Англис тилинде: *I awfully like ice cream.*

Сырдык сөздөр көп кызматтуу болуп саналат, анан да бир эле сырдык сөз ар кыл кырдаалдарда керек болсо мааниси боюнча карама-каршы эмоцияларды билдире алат.

Мисалы, кыргыз тилинде: **(суктанууну билдирет)**. Ий, кандай сонун бала!

Англис тилинде:

Oh, what a beautiful girl!

Oh, what a nonsense!

Мындан сырткары – кептин интонациясы, контексти жана кырдаал сырдык сөздүн маанисин түшүнүү үчүн чечүүчү роль ойношот, деп жазат Г.В. Лейбниц. Ошондуктан белгилүү бир интонацияда жана конкреттүү кеп актысынын шарттарында гана сырдык сөз белгилүү бир кептик мазмунга ээ болот.

Мындай лексикалык-грамматикалык кубулуштар сырдык сөздөр качан түрдүү тондогу интонацияларда турган чакта гана болуп өтөт.

Сырдык сөздөргө мүнөздүү семантикалык өзгөчөлүктөрдү карай келип, сырдык сөздөрдү алардын «маанилери» боюнча классификациялоо өңдүү маанилүү маселени да козгоо зарыл. Бул проблемага

карата изилдөөчүлөрдө бирдиктүү көз караш жок. Салттуу тил илиминде сырдык сөздөрдүн негизги эки тобун – ар кыл сезимдерди билдирүүчү эмоциялууларды жана эрктик импульстар менен ар кыл түрткүлөрдү билдирүүчү императивдүүлөрдү ажыратуу кабыл алынган. Айрым изилдөөчүлөр мындай классификацияны канааттандырарлык эмес, тилдин «сырдык сөздүк инвентарынын» бүткүл байлыгын камтыбайт деп табышкан да, аларды жети [Костомаров, 1959], он өзүнчө класстарга бөлүшкөн [Виноградов, 1972], анан калса бөлүнгөн класстардын ортосундагы чек аралар дайыма эле так аныктала берген эмес.

Сырдык сөздүк бирдиктерди классификациялоонун негизинде жатуучу белгилер ар кыл боло алышарын белгилөө керек. Сүйлөөчү (текстти жөнөтүүчү) менен турмуш чындыгынын ортосундагы мамилелердин мүнөзү боюнча сырдык сөздөр төмөнкүлөргө бөлүнүшөт:

а) субъектинин турмуш чындыгынын кубулуштарына карата түздөн-түз реакциясын билдирүүчү импульстуулар;

б) субъектинин тышкы дүйнөгө түздөн-түз таасир этүүсүн билдирүүчү императивдүүлөр;

в) сүйлөөчүгө карата сырткы иш-аракеттерди чагылтуучу имитациялыктар [Корди, 1965:4,5].

Сырдык сөздөрдүн лексикалык маанисинин барлыгы жөнүндө маселе сырдык сөздөрдүн тилдин тутумуна таандыктыгы тууралуу талашта дайыма чечүүчү болуп келген. Ф.Меланхтон сырдык сөздү өзүнө таандык предметтик мааниге ээ кадимки сөз эмес, кайсы бир аффектти туюнтуучу тыбыштык комплекс деп эсептеген [1998: 45].

А.А. Потебня сырдык сөздөрдү кадимки сөздөргө каршы коюп, сырдык сөздүн айырмалуу белгилери деп, анын маанисинин интонациядан күчтүү көз карандылыгын, маанинин өзгөрмөлүүлүгүнүн жоктугун жана маанинин түшүнүктүк элементинин жоктугун эсептеген. А.А. Потебня сырдык сөз «сөз ээ болгон мааниде мааниге ээ болбойт, болгону көрсөтөт...», аффекттин, эмоциянын белгиси болуп кызмат өтөйт, ал эми сөздө биз ой менен иш алып барабыз деп корутундулаган [Потебня 1999: 80-84].

Сырдык сөздөрдү ар кандай колдонууда эң эле ишке ашуучу кызмат – экспрессиялык кызмат. Сырдык сөздүн бул активдүү кызматы кептин формалык аспектиси менен байланышкан да, мазмунга тийиштүү болбойт. Бул кызмат чогултулган материалдардын каалаганынан айкындала аларын баса көрсөтүү керек.

Ошентип, каралып жаткан тилдердеги сырдык сөздөрдүн классификациясы боюнча берилген пикирлерди талдоо, бизге сырдык сөздөр өзүнүн семантикалык кызматтары боюнча төмөнкү топторго: сезимдерди билдирүүчү сырдык сөздөргө (**эмотивдүүлөр же «эмоциялар жана эмоциялуу баалоо»**), жана эрк билдирүүлөрдү билдирүүчү сырдык сөздөргө (**императивдүүлөр**) бөлүнүшөрү жөнүндө тыянак жасоого жол берет.

Лингвисттер белгилешкендей, сырдык сөздөрдүн биринчи тобу өзүнө сырдык сөздөрдүн басымдуу көпчүлүгүн камтышат, экинчиси, тескерисинче, анчалык көп сандуу болуп саналбайт.

Эмотивдүү сырдык сөздөрдүн курамына сүйлөөчүнүн айтымга карата мамилесин билдирүүчү эмоциялык-баалоочулар, жана өзүнүн лексикалык табияты боюнча мааниси интонациянын жана оозеки кептин шарттарынын, жазуу кебиндеги жолу улаш контексттин жардамы менен ачылуучу жалпы эле сезимди көрсөтүүчү кырдаалдыктар киришет.

Сырдык сөздөргө мүнөздүү семантикалык өзгөчөлүктөрдү карап келип, биз бул проблемага карата изилдөөчүлөрдө бирдиктүү көз караштын жоктугун аныктадык. Салттуу тил илиминде сырдык сөздөрдүн эки негизги тобун – ар кыл сезимдерди билдирүүчү эмотивдүү жана эрктик импульстар менен ар кыл түрткү болууларды билдирүүчү императивдүү топторун, бөлүп көрсөтүү кабыл алынган.

Биздин изилдөөбүздүн алкагында да сырдык сөздөрдүн эки семантикалык тобун, атап айтканда, эмотивдүү сырдык сөздөрдү жана волативдүү же императивдүү сырдык сөздөрдү бөлүп көрсөттүк.

Адабияттар:

1. Девкин В.Д. Особенности немецкой разговорной речи / В.Д. Девкин. - М.: Международные отношения, 1965. - 318 с.
2. Власова Ю.Н., Загоруйко А.Я. К проблеме соотношения значения и понятия в прагматическом аспекте // Личность. Речь и юридическая практика: Межвуз. сб. науч. тр. Вып. 8 / Гл. ред. Е. И. Дулимов. - Ростов на Дону: Изд-во Донск. юрид. ин-та, 2005. - С.40-44.
3. Лященко А.П. Русско-английские интеръекционные параллели в свете современного понимания категории интеръекционных (междоментных) единиц: Дис... канд. филол. наук. - Самарканд, 1976. - С. 12.

Рецензент: к.филол.н. Айдаралиева А.С.